

GOETHE NAGYSÁGA.

Aki nagy írókról beszél, mondja az esztétikus, felejtse el, hogy a nagyság terjedeleme. A művészet nem a méretek országa, hanem a minőségé; ha nagy írókat mondok, elsősorban nemes anyagra gondolok s csak azután a műben megszállt szellemi tartomány kiterjedésére. Nagy költő? — kiált fel André Gide hőse. — Tiszta költő legyen! A művészetben a méretek tehetetlenek a minőséggel szemben: a kereskedő többet ad a sok aranyért, mint a kevés platináért, a platina azonban értékesebb marad az aranynál.

A konok esztétikus szemében az írói nagyság a salaktalanság. A hegedű küzdelme a tiszta hangért: minden művészi munka jelképe. Az a nagy művész, aki érintetlenül olvasztja ki hangszeréből a rászabott dallamot; a művészi tökéletesség nem a távolságok megszeségében van, hanem az árnyalatok végtelen közelében: nem a növekvő számsor megfoghatatlan végtelenjére emlékeztet, hanem annak a sorozatnak az «intim» végtelenjére, mellyel a valótlan számokat közelítik meg a matematikusok. Mondj egy nagyon nagy költőt, szorítják meg ezt a konok esztétikust s ő Keatsot nevezi meg, aki oly tisztán beszélt a maga idiómáját, mint a csillagok a magukét.

De akármilyen rokonszenves is a minőségnek ez a védelme, egy Mallarmé, Valéry gögös mozdulata, mi emberek hamarabb hiszünk a mérhető nagyságnak, mint a mérhetetlennek, szívesebben nevezünk nagyoknak, ami agyonnyom bennünket, mint ami átszalad az ujjunk között. Nagy politikus az, aki sok részjelenséget egyesít egy szemléletben és sok eseményt irányít egy akarat-gócból. Csodálkozhatunk-e, ha a közfelfogás a «nagy író» a «nagy politikusról» mintázza s a szellemi világ szövevényiben mélyen bennülő, sokféle érző és sokféle ható embert nevez nagy íróknak. S ha művészietlenebb is, nem realisabb ez a felfogás? Művészet, művészi: elvonások. Hol van az a műalkotás, amely csak művészi alkotás? Ember, társadalom, tudás beolvadásra kínálkozóan ömlenek a művész öntődjébe s nem «minősége»-e egy léleknek az is, hogy mit tud beolvasztani s nem próbálja-e ki a minőség értékét, hogy mekkora anyagra tudja rákényszeríteni magát. Az írói nagyság merev, aszketikus és népszerű, politikus alakja örök vitában áll s a korok ütemében hol az egyik, hol a másik kerül fölülr, amint az írók önmaguktól vagy az élettől várják a felfrissülést.

Goethe halálának százéves évfordulója jó alkalom volna, hogy ez a két álláspont egy közismert munkásság körül újra megvívja érv-csatáját. Nincs a világirodalomnak nagyobb beolvasztója nála. Egy íróban: az egész irodalomtörténet; egy sorsban: az egész embe-

riség; egy szemléletben: az egész világ. Mindent megtanult és semmit sem felejtett el. Aggkorában is ott cseng valami gyermekkora rokokó játékoságából; a Sturm und Drangon úgy megy át, hogy előre levonja a romantika tanulságait; a régi németség felfedezője s ő húzza le német földre a klasszikus világot; a tizennyolcadik század gyermeke s elég fiatal hozzá, hogy a tizenkilencedik század legnagyobb enciklopédistája legyen. Az élete olyan, mintha a római birodalom terjeszkedését olvasnám: bekebelezések szakadatlan sora; csakhogy benne gall, dák és szír rögtön egy nyelvet beszél; a minőség: a goethei vér és a goethei zene minden idegen rögöt felold s a millió felől összefolyt anyag mégis egy monumentum: minden emberi gazdag találkozója.

A világirodalom legnagyobb írója, kiáltja valaki, aki megszokta, hogy a nagy írókat mint nagy hegységeket képzelje el. Az, feleli a konok esztéta némi gúnnyal. Nem születik több ilyen nagy író. Annyira nagy, hogy már problematikus. Goethe és a nagysága határai: íme a méltó jubileumi tárgy, tessék elmélkedni rajta.

* * *

Mint a római birodalom, csúszott ki a számon s ha e nagyság titkát keressük, a hasonlat megint kínálkozik. A történetírók első kérdése Róma előtt, mi avatta a látiumi pásztornépet a világ organizátorává; miféle erények találkozója jutalmazta a történelem ezzel a roppant birodalommal. Aki Goethét jellemzi, annak is egy szellemi világbirodalom alakulását kell megmagyaráznia. Goethe nagyságáról nem lehet anélkül beszélni, hogy az ember a szerencséjére ne gondolna.

Goethe a szerencse fia volt. Azonban az író szerencsége feketébb szerencse, mint a többi halandóé s ha Goethe természetében a szerencsét keressük, messze vetődünk nemcsak a mindennapok «szerencsés természetétől, de Goethetől, a szerencsés természetű «zseni»-től is, aki a köztudatban az olimpuszi istenek közül hozza le fenséges homlokát. Goethe kerek lombjának feketék a gyökerei; nem egy fényes, apollói természet foglal itt könnyű tért, hanem konok erények szöveteznek szívós terjeszkedésre.

A «középszer» zsenijének tartjuk őt. De miből áll ez a középszer? Egymást fogvatartó végletekből. Goethe szerelmei, tudjuk, csaknem mind szökéssel végződtek s azt is, hogy mindenünnen idejében szökött meg. Életrajzi adataiból a végletek embere áll elénk, akinek nem kell félni végleteitől, mert úgy tud hátat fordítani, hogy van ereje vissza nem nézni. Életét mindenfelől szakadékok szegik s ő, mint a bravúros úrkocsis, bátran száguld keresztül-kasul, egy füttyszóval meg tudja állítani lovait. A lelki fauna nagy állatszeldítője tekint ránk az állatszeldítők félelmes kacérságával. Aki prüszköl és

hörög: oroszlán, de aki a hegyes vasat forgatja, az oroszlán feltétlen ura. Goethe mindent megpróbálhat, mert mindenkől vissza tud térni. Hatalmas vér! Nincs meg benne a hű és gyenge természetek végzetes odaadása; Werther íróját a Werther sorsa fenyegette legkevésbé. Életrevaló, mondjuk a mindenre vállalkozó, változó viszonyok közt is helytálló emberre. De képzeljünk el egy önmaga minden csábítására vállalkozó s mindenkől épen kikerülő költőt. Nem valóságos monstrum egy életrevaló költő?

A művész csak kellő elővigyázat mellett kísérletezhet magával, különben elpusztul. Hogy lehetett valaki annyira őszinte és annyira hazug természet, hogy féktelenül kísérletezhetett magával s a kísérletek eredményei mégis igaz emberi tapasztalatok? Miféle szenvedély az, mely nem olyan hamis, mint a színészi s nem olyan végzetes, mint a nyárspolgári? Valami határtalan, már-már mithologikus lélekjelenlét őrzi ezt az embert. Önmagunk szerelme: a nagyság megszállottjainak féktelen hedonizmusa és képtelen aszkézise. A nagyság kötelezettsége mint egy aszbesztruha sértetlenül viszi át önmaga tűzvészén. A végletek közt ébred sérthetetlensége tudatára s a végletekben edzi sérthetetlenségét. A történelem mániákusainak önzése és öngyötrése hajtja, az, amelyik a korzikaiból Napóleont s Raszkolnyikovból gyilkost csinált.

Milyen ez a démoni természet a világgal szemben? Olyan, mint önmagával. Ami ott «középszer» volt, itt «közöny». De miből áll Goethe közönye is: csupa érdeklődésből. S nem pusztán az agy hideg érdeklődéséből, a szívéből is. Senki sem vonzódott többször, többféleképp nála; senki sem kísérletezett többet a viszonyaival. Azoknak a biztonságával ismerkedett, akik nyerni tudnak minden új ismeretséggel. A szív rezervációjával fordult az emberekhez s annál odaadóbb lehetett, minél tartózkodóbb volt. A színlelt barátság visszataszít; a csók, amelynek nem nyúlik szívig a gyökere, elárulja magát. Goethe azonban nem volt hamis barát, hamis szerető, hamis miniszter. Az ő hamissága csak fokozódó immunitás minden idegen élet mérge ellen. Nem vetette meg az embereket, csak megvédte magát ellenük; ezért hódíthatta meg őket s ezért nem kellett elzárkóznia előlük. Tapasztalás és érvényesülés útja nála egybeestek. Társulékony volt, mert szerette az embereket és társulékony volt, mert úgy érezte, hogy az emberek közt forr ki a nagyság. Goethe a «cimborá» persze nem az volt, akinek ifjúkori barátai képzelték, de az sem, akinek akkor kiáltották ki, amikor nem érdekelték őt többé. A «cimborá», mint később az «udvari költő» vagy a «weimari bölcs»: álarc, melyet Goethe nem azért vállalt, hogy az embereket becsapja, hanem, hogy a sorsához szükséges embereket el ne riassa. Goethén megvolt a képesség, hogy sorsában az emberek várakozásának

a színeit is megcsillantsa, de a várakozásokkal szemben a sorsát is megőrizze. Nagyrabecsülte a társaságot, megrögzött hite volt, hogy az igazi nagyság emberekből táplálkozik s úgy szerette őket, mint az ételeit. Azok jelentek meg körülötte, akikre szüksége volt s azok tűntek el mellőle, akik izetlenekké váltak. Nemhogy közönyös lett volna, de túlbecsülte, amit egyik ember a másiktól kaphat s túlértékelt a terjeszkedést, melyhez másokon át jutunk.

Nemcsak érdeklődött, de kötelességének tekintette az érdeklődést. Úgy nevelte azt, mint más az akaratát vagy a karizmatit. Milyen irányú az ő érdeklődése? Ifjan valami kozmikus szomjban áll a világ előtt: mint Faust, egy mágikus képletben akarja megragadni a világot. Az ilyen szomj kétfelé vezethet; az elvonások, a világ értelme, az egész: a miszticizmus felé vagy a valóság, a világ megjelenése, a részletek: a naturalizmus felé. Goethe misztikus hajlandóságú költő, aki azonban megijed az elvonások költőietlen körétől s tudatosan menekül a valóság felé; egy életen át naturalistává neveli magát. Az ő tétele: Nincs külön világ és nincs külön értelme a világnak; a világ a világ értelme is, a valóság az elvonás, a látszat a lényeg. A világot a részletekben kell meghódítani s a részleteket az egész szerelmével kell szomjazni. Nyelve, szóösszetételei, szimbólumai, elméleti hajlama bizonyítják, hogy voltaképp az elvonások embere, aki tervszerűen alázza meg az egésznek ezt a bizonytalan szomját a részletek előtt. Az ő részlet-tisztelete nem a való dolgok közt élő köznépé, a görögöké és a naiv költőké. Valami egzaltált szándékoság van benne. Aszkézis ez lefele, az anyag fele. Ez az egzaltált érdeklődés tágitja ki szelleme határát s ez ernyeszti el lassan az öntudatát. Épen mert nem volt egészen spontán ez az érdeklődés, azért lett idővel túlzott. Túlságosan jól sikerült a dresszura s amint öregszik, szomjúsága a kíváncsiság s kíváncsisága a kapzsiság felé hajlik. Mágikus képlettekért indul a világba s mint egy mineralógus, ásványokat cipel haza.

Költészetének ez az érdeklődés a nevelője és zsarnoka. Goethe nagyszerű költőtehetség s ez a költő mindent elkövet, hogy méltósággal szolgálja Lavater barátját. Nem tudok még egy író, akinek a dikciója alkalmasabb volna, hogy a nyomasztó valóságot a levegőben tartsa, mint az övé. Képzeljünk el egy piramist, melynek alapját a mindennapi élet fogalmai alkotják s köznapi kifejezések ragasztják össze; fölfelé fogy a realitás, egyre választékosabb a nyelv; a csúcson a nagy szótár a racinei nyelv szótárocskájává zsugorodik s csak a választékos, költői szólamok maradnak meg. Bizonyos fokig minden költő nyelvére jellemző, hogy ezt a piramist milyen magasságban szeli át. Goethe igen alacsonyan, a letagadhatatlan próza fölött egy ujjnyival s mégis elég magasán a próza fölött. A legközönségesebb szavakat

irodai ízű, vaskosan prózai fordulatokkal emeli versébe. Az ő költői nyelve nem megszürt, csak zenére tanított nyelv. Ez a zene az ő biztonsága. Époly biztos a szavakkal szemben, mint önmaga szenvedélyeivel és a világgal szemben. Ennek köszönheti, hogy a szavakkal époly bátran kísérletezhet, mint önmagával és az emberekkel. A goethei versben van valami kimozdíthatatlan, a goethei mondatban valami csalthatatlan statikai szilárdság. Aki a Sturm und Drangról forgó mondások alapján képzeli el Götzöt és a wertherianusok után Werther nyelvét, meg kell lepődnie e nyelv nyugodt egyensúlyán. Nyelvének ez a széles biztonsága pompás eszköz a való világ meghódítására s ahogy érdeklődését a természettudomány felé, úgy fejleszti nyelvét egy életen át az epika irányában. S hogy az öreg Goethe tekintélyét akkor is meg tudja őrizni, amikor érdeklődése már-már lejártná, elsősorban ennek az epikailag fegyelmezett nyelvnek köszönheti, mely a színekről szóló fejtegetésekben is a hexameter lejtésével hөmpölyög előre.

Ha lélekjelenléte indulatai fölé emeli, helyet teremt számára az emberek közt s utat tör a tapasztalás őserdejében: költészetét beidomító érdeklődése kiterjeszti szelleme és munkássága határait: ami más mellett elsuhan, annak ő utána kap, amit más megérint, azt ő megénekli. E démoni lélekjelenlét és túltengő érdeklődés mellett még egy hatalmas erő dolgozik az ő nagyságán: félelmes tudatossága. Minden nagy író természeti jelenség is: tűzvész, árvíz és sokszor inkább áldozata az árvíznek, mint medre. Goethe nemcsak tulajdon árvízének a fékentangásban tökéletes művész, hanem a kihasználásnak, az industrializálásnak is szinte kapitalista mestere. Mit jelent az, hogy egy művész tudatos? Mindenesetre kitűnő kritikus, élesek az esztétikai érzékszervei, számot tud adni az érzéseiről, az ételben felismeri az ízeket, az alkotásban a teremtő erők arányát, ha vannak is elfogultságai, nem színvak, azt a szint is ismeri, amelyet nem szeret. Másodszor: önmagát és művét mint műtárgyat tudja nézni. Úgy formálja magát, mint ismert, de idegen anyagot, kívülről, a kritikai meggyőződés irányítása alatt. Végül meg is tudja valósítani, amit meg akar valósítani. A kritikai állásfoglalás nála alkotó ösztön is; elméleti meggyőződése számol képességeivel s alkotó ösztöne elméleti megfontolásokból táplálkozik. Goetheben ezek a tulajdonságok mind megvannak. A világirodalomban kevesen voltak olyan tájékozottak, mint ő. A tájékozottság persze nem az elolvasott művek számát jelenti, hanem a szellem bámulatos mimikrijét, mellyel az ember távoli művek közepébe tud helyezkedni, belső rendjüket megérti, lehetőségeiket végigérzi. Goethe biztos szélességi és hosszúsági körökön, az irodalmi mappa jól meghatározott pontján áll; tudja, mi esik tőle délre s mi északra. író, aki saját irodalomtörténeti kör-

vonalaít legalább olyan jól látta, mint életrajzírói. Kiról mondhatjuk el ezt elődei közül? Önismerete kísérteties. A legtöbben azért nem ismerhetjük meg magunkat, mert máskép szemléljük a világot s máskép lelkünket. Azt, ami bennünk történik, nem tudjuk összehasonlítani azzal, ami kívülünk folyik. Lelkünk egyik részével figyeljük a másikat s mindig csak részleteket csípünk el részletek tükrében. Goethének az önmagára irányított figyelme is, azt lehetne mondani, szociális. Neki Goethe nem tó, amelyben mint pszichológus horgászkodik, hanem ember az emberek közt, akinek minden tulajdonsága egyszermind elhelyezkedés is a világban: viszony. SZÍVÓS önelemző, de önelemzéseivel kívülről mintázza meg magát, az eredmény nem Goethe-komplexumok, hanem *egy* Goethe-szobor. Nála az önelemzés önformálás is. Kritikai érzéke ellenőrzi magatartását, magatartása alkalmazkodik kritikai ideáljaihoz. Azok közé a mesteremberek közé tartozik, akik csaknem mindent megtudnak csinálni; nemcsak a technikai nehézségeket gyúri le, hanem a legváltozatosabb kritikai ideálokat is ki tudja művel szolgálni. Elsőrangú hadvezér, aki vállalata előtt számba veszi az ország és az ellenség természetét, ismeri a maga erejét és hadi tervébe belekalkulálja a tulajdon zsenialitását is. Nyugodt és biztos. Csak ilyen nyugodt és biztos ember vállalkozhatott a németiség «meggörögítésé»-re, erre a vakmerő szellemi hadmenetre, melyet a kultúrtörténet moszkvai hadjáratának lehetne elnevezni.

Goethe kiváló író lehetett volna e tudatosság nélkül is, Goethe-vé azonban csak ezzel a tudatossággal lehetett. Művei egy részét megírhatta volna enélkül s ha tehetsége sodrára hagyja magát, talán még tisztább, igazabb művek is kerülnek ki a keze alól; de a műveknek azt a rendszerét, azt a szellemi világbirodalmat, amelyet a Goethe név takar, csak ez a tudatosság hozhatta létre. Író, aki nemcsak nőtt, hanem szabályozta is növekedését. Az embernek van szeme, füle, helyzetérző szerve; Goethének azonban nemcsak helyzet-, hanem növekedésérző szervei vannak. Mint ahogy lehunytt szemmel is meg tudjuk mondani, milyen helyzetben van a karunk, Goethe mások segítségével nélkül is érzi lombkoronája szélső ágain a növevénykúpokat s derekában az évgyűrűk feszengését. Művei igazítások az előző Goethe lombsátrán s gondolatai egyetlen kerek árnyékot szolgálnak. Ahogy a jó dráma jeleneteiről mondta: művei önmagukban is jelentősek, de még jelentősebbek abban a nagy műben, melynek ők csak más-más formában írt versszakai. Goethe: életrajz művekben. Részben az ő életrajza, részben mindenkié: ifjúság, férfikor, öregség, Die Jahreszeiten gigászi méretekben.

E tudatosság teteje: a Dichtung und Wahrheit. Goethe férfikora derekától szinte kínos eltökéléssel fejleszti magát; kialakul

benne művei közös egysége s utólag ifjúságát is bele akarja komponálni ebbe a műbe. A *Dichtung und Wahrheit*: az ifjúkori műveket összefoglaló keret; valójában Goethe ifjúkorának, ifjúkori műveinek a meghamisítása, átmagyarázása a nagy mű érdekében. A *Dichtung und Wahrheit*-ben zárkózik be Goethe végleg a goethei műbe. Az üvegfúvás megtörtént s ezzel a művel választja le az üvegfúvóról az üveggömböt, amelynek nincs többé bejárata, még a tüdő felől sem, amely fújta. Goethe mindenestől, szimbolikussá nőtt élete minden mozzanatával műalkotássá akar zárulni s ez sikerül is. Más kérdés, hogy ez a mű többet ér-e egy-egy szilánkjánál? Goethe nyolcvan éve Goethe egy-egy szerencsés hónapjánál?

* * *

Ami a fiatal Goetheben a legnagyobb: kétségkívül az önHITE. A diákruháit kinövő Goethe nem annyira nagy mondanivalóval robban bele az irodalomba, mint inkább nagy önbizalommal. Amikor még jóformán semmi sincs a kezében, megvan a sorsszerűségbe vetett hite. Vannak művészek, akiknél az önhit a munka jutalma s vannak, akiknél a munka védekezése a világ ellen. Goethénél az önhit előbbjár, mint a munka; az ő önHITE, azt lehetne mondani, tehetségének első műve. A dilettánsok is hisznek magukban, ők azonban a gyengeségüket borogatják önhitükkel. Goethénél az önhit már-már szemérmetlen biztonság. Nem fokról-fokra küzdi fel magát a nagyok társágába, hanem rögtön otthonos köztük. Első drámatervei: Prometheus, Július Caesar, Mohamed. Egy pillanatig sem kételkedik, hogy joga van ezeknek a nagyoknak a nevében beszélni, ő is a sors embere, démoni ember, mint azok: a véletleneket magához idomítja s a világ vak erőire ráparancsolja rendeltetését. Felfogása önmagáról az ifjú Adyéra emlékeztet. Még semmit sem csinált, de elég nagy tett, hogy él. Visszataszító ez az önhit? Amíg csak a nyelv hegyén lebeg: az. Ha megszállja az agyat, gyökere van a húsban s a legutolsó kis izom játékaig leér: akkor vagy örültség vagy valóban nagyság.

Ennek az önbizalomnak, amely még nem kötötte le magát feladatokkal, természetes mozdulata: egy nagy, szerelmes ölekezés a világgal. Mit csináljon Herkules, ha nincs, aki a lernai hidra ellen küldje vagy a Hesperidák almáját követelje tőle? Nyújtózkodik. Kitérja karjait s a világot akarja megroppantani. A fiatal Goethe a felhők alatt mondja mámoros monológját s művészetének újító hangja: ennek a mindenséghez szóló önhitnek a pátosza. A Magunk szerelme és a Minden titkok versei: Prometheus és Ganymedes. Az ő szíve felé sietnek a csillagok s nyelvében egyszerre akarnak szólni a viharok a virágokkal. A szemlélet formái: hallás, tapintás, sejtelem egy közös vizionárius érzékletbe folynak; világa áramlik s jelzői megolvadnak.

Azonban Goethénél ez a világ-szerelem csak egy-két versben üt át s inkább csak a nyelvét olvasztja meg, nem úgy, mint Adynál, aki végig ezt az önimádatot és világimádót variálja. Azokat a műveit, melyekkel Goethe nagy hírét szerzi: fiatalkori líráját, a Götzöt és Werthert ez a kozmikus pátosz fűti, de nem csak ez. Goethe kezdetől fogva szélesebbre méretezi magát a szükségesnél. Bámulatosan tanulékony s tanulékonyága, mondhatnám sznobizmusa már első művei kiömlésében erősen befolyásolja a tehetségét.

Napóleontól nem szabad megkérdeznünk, hogy szerette-e Franciaországot s Goethétől, hogy mennyire vette komolyan Herdert. Mind a ketten fiatal kalandorok, egy gazdátlan nagysággal, amelyet valamire fel kell tenni. Napoleon Franciaországra teszi fel s Goethe, aki Wielandtól és Klopstocktól már mindent megtanult, amit használhatott: Herderre. Goethe és Herder egymás mellett: a kalandor és a forradalmár. De a kalandor, aki császárként száll ki a forradalomból! Ha Herder úgy hirdette tanait, mint az elmélet szentje, aki fel akarja szabadítani az emberek szívét; Goethe úgy ragadta meg őket, mint aki nagyravágyásának keres táplálékot. A nép, Shakespeare, Ossian, Rousseau: Herdernek új evangélium, Goethének zsákmány. Dalai népiesen naivak, Götz ziláltan hősi, Werther pathetikusan érzelmes? A három mű távolságát nem annyira Goethe körülményeiben kell keresni, mint inkább ebben a ragadozó mohóságban. Goethe alkalmazkodik, csakhogy terjeszkedhessen. Nem spontán író. Közvetlen művei nincsenek. Heve őszinte, hév és kifejezés közt azonban mint módosító közeg áll elméleten nevelt nagyravágyása, ő a nép közvetlen hangján is elméleti meggondolásból ír s közvetlensége is alakítás. Rosszaló megjegyzés ez? Épen nem. A fontos, hogy mennyire sikerült az alakítás. Goethe életrajzírói bebizonyítják, hogy témáit az élete adta. Igaz. De a témákat példa és elmélet alakította. Már a fiatal Goethe élményeire is egy nagy világirodalmi tájékozottság s műfaji alkalmazkodóképesség önt végső formát. Meg akarta örökíteni életét? De példáit is el akarta érni. Kielte szenvedélyeit a témáiban? Igen, de elsősorban a sokféleség szenvedélyét. Hogy ez a szenvedély olykor naiv s Götzöt Shakespeare példája agyonnyomja? Valóban, egy drámai színpad kellékes holmija összevissza dobálva ez a mű, a gyermek Goethének azonban Shakespeare és a shakespearei szabadság ezt a kellékes boltot jelentette. S ugyanaz a habzsoló ösztön, mely Götzben díszleteket dobál egymásra, népdalaiban tiszta hangot fog el. Goethe ismerte élményei irodalmi műfaját s élményeit a műfajhoz alakította. Ez Werther titka is! Werthert nem Goethe szenvedélye öli meg, hanem a műfaj jellege s a mű következetessége. Goethe és Werther szenvedélye közé már a hangnem megütésében becsúszott egy kis irodalmi eredetű differencia s ebbe kell Werthernek

belehalnia. Goethe tulajdonképpen nem gyorsan, hanem éppen nagyon lassan alakuló tehetség s eredetük szerint ifjúkori művei csaknem mind kísérletek, ha ezeknek az inasmunkáknak a némelyike, mint a Werther, történetesen remekmű is.

Nagyon jellemző, hogy fogadja az ifjú Goethe Götz és Werther sikerét, mely csakhamar világsiker lesz. Mint egy fejedelem! Udvart tart, a szellem előkelőségeit fogadja, sétáltatja a nagyságát, pamfleteket ír s elbűvöli a frankfurti polgárkisasszonyokat. Egmont ő, a jóvérű lovag, akiről azt olvassuk, hogy nyilvános lakomáival jobban összefüzi a nemességet, mintha összeesküvéseket szőne. Mintha nem is alkotások volnának első művei, hanem megnyert csaták. Az alkotás elvisz az életünkől valami visszahozhatatlant, elidegenít önmagunktól, fölének emeli életünk egy termékeny korszakát. A nyert csata velünk marad, a nevünkhöz tapad s új országrészeket hullat az ölünkbe. Goethének Götz és Werther: Granikos és Issos s ő ifjú kevélységgel és bőkezűséggel szállja meg a kezébe esett tartományokat. A Sturm und Drang tulajdonképpen Goethe farsangja s nem véletlen, hogy ebben az időben Lavater, a félsarlatán népbűvölő az, akit Goethe Európa legnagyobb emberének tart.

Hol végezheti egy ilyen jóvérű farsangi fejedelem, ha nem Weimarban, egy ifjú világi fejedelem oldalán? Weimar Goethe életnek fordulója és kerete. Egy bolondos, fiatal herceggel vonult be ide s bölcs miniszter lett belőle; farsangi királyból a nagyság robotosa. Mit jelentett Goethének Weimar? Elsősorban menedéket. Kiragadta őt hívei közül. A tömeg jó arra, hogy fölemeljen, de ha nem tudunk még egy arasszal tovább emelkedni, menthetetlenül széttép. A népszerűség, mint Goethe mondja, mindent elkövet, hogy újabb okot ne adhassunk a népszerűségre. Goethének meg kellett menekülnie a népszerűsítő barátságától s Weimarban fölfelé menekülhetett. Unta is már a német fiatalok karneválját. Ismerjük azokat a duhajokat, akikből mintaférjek válnak. Hány köztük a műduhaj, akit vonzott a népszerű, cifra szerep s ő maga örül a legjobban, amikor végre megülepedhet. Szinte hálát adnak, hogy eljárták végre életük bolondját s elégedetten tekinthetnek vissza a hálósipka alól vad ifjúságukra. Goethe ép olyan gyanús nyárspolgár-buzgalommal siet «megülepedni», mint amilyen gyanús nyárspolgár büszkeséggel hivatkozik később jóvérű fiatalságára. A megülepedés Goethénél szakítás egy múlttal, amelyre többé nincs szüksége. S Weimar nemcsak erre a megülepedésre jogcím, hanem valóban kitűnő iskola is. Ha Wilhelm Meister inas évei végén jóval kevésbé rokonszenves, mint az elején, Goethe jóval fegyelmezettebb. Goethének (s ezt talán polgári származásának köszönheti) volt érzéke az udvari élet iránt, ő az utolsó nagy «udvari ember», aki még egyszer felfedezi az

udvaroncságban a jellemfejlesztés iskoláját. Mint csodált és rettegett farsangi fejedelem érkezett Weimarba; a farsang azonban ellillant s neki meg kellett honosodnia. Szilárd magaviselettel kellett uralkodnia azok fölött, akiket bohémságával elragadott. S Goethe, mint jóval később Proust, megérezte ebben a szabályozott és következetes magatartásban a tökéletesítő kényszert, anélkül, hogy magatartását Proust iróniájával és gyöngédségével tompította volna. Charlotte Stein sorsdöntő szerepe Goethe életében, hogy az udvar szellemét összefoglalta a számára s a szolgálás és uralkodás iskoláját kívánatosabbá tette. Goethe legjobb két műve: az Iphigenia és a Tasso, nemcsak tárgyban, de nemes megjelenésben is sokat köszönhet a weimari élet fegyelmének s Goethe egész pályája alatt sohasem olyan rokonszenves és mély, mint Orestes és Iphigenia, a költészet és téboly határán járó Tasso s a gyalult Antonio ellentétére feloldva.

Sajnos, Weimar nemcsak fölfelé képezte Goethét, hanem lefelé is. Goethe apjának volt egy kis házi gyűjteménye, amelyet Goethe életében mint óriás múzeumot fogunk vizontlátni. Amíg Goethe nagysága csatáit vívta s Dél-Németországban farsangozott, gyűjtő ösztöne a fiziognómiák tanulmányozására szorítkozott. A miniszternek azonban, ha rendbe akarta szedni a weimari utakat, erdőket, bányákat, alapos tárgyi tudásra kellett szert tennie. Werther költője csakhamar rájön, hogy a világmámor érettebb, megülepedett alakja: a természet megismerése. A természetet azonban igen sokféleképp lehet megismerni: meg lehet csinálni filozófiai öntvényét, ki lehet kezdeni matematikai formulákkal, el lehet lesni az élet dinamikáját s meg lehet ismerni a tárgyakat, melyekben az élet kikövesedett. Goethének az utóbbira volt hajlama s költőminiszterből itt Weimarban lett a változatok és egyedek tudósa, bölcsész-enciklopedisták után az egyes esetek gyűjtője.

Az az úr, aki ásványkalapácsával Karlsbadból egy esős nyár után Rómába szökik, rég elvetette élete kockáját, mielőtt a Rubikonhoz ért. A köztudat szerint Rómába egy német utazott s Weimarba egy görög tért vissza; lefelé rimes verset dúdolt s hazafelé hexametert skandált. A fordulat korántsem volt ilyen hirtelen. Goethe olaszországi útja tulajdonképpen tüntető utazás: mindazt, amit Rómában látni fog, Weimarból előre látta s azt fedezi fel Olaszországban, amit magában már fölfedezett. Az olaszországi út arra jó, hogy egy előre átgondolt anyagon magát elmagyarazza. A görögség azért hathatott oly sokszor és sokféleképp az emberekre, mert a legváltozatosabban lehet félreérteni; nézzük, mit jelentett a Hermann und Dorothea szerzőjének. Goethe kétféle igazságot ismert: olyat, amelyet hasznos kimondani és olyat, amelyet hasznos elhallgatni. Az elhallgatandó igazságnak azonban csak a nyelv felé tilos az útja, magatartásunkban,

szemünk fényében, mosolyunkban ott ragyog s kimondott igazságaink hallgatag keretét adja. Goethének ilyen elhallgatott igazsága volt, hogy a keresztény erkölcs a rendkívüli embert nem kötelezi, sem Július Caesart, sem Napóleont, sem őt. A nagy emberek pogányok, a keresztény erényt és a keresztény képmutatást hagyjuk a született együgyűeknek. S ha Goethe a görögséghez húz: egy óvatos Nietzsche hunyorít át hosszú keresztény századokon a rokon, vagy rokonnak vélt erkölcs felé. A másik kötelék: a forma. Már mint fiatal ember szívesen olvasta Homerost s most, hogy «megülepedett» és kijárta az önfegyelmzés iskoláját, még jobban csodálta a görög kifejezés «nyugalma». Egy kis különbség persze van a görög nyugalom és a Goethe nyugalma közt. A görög elfogulatlan, Goethe nehézkes; a görög szabad, Goethe önérzetes; a görög ünnepi, Goethe ünnepélyes s végül: a görög egyáltalán nem olyan nyugodt, mint azt Goethe periódusai után egy német kisdíák elképzelhetné. A döntő különbség azonban a kétféle görögség közt: a konkrétum használata. Milyen nagyszerű nép, gondolja Goethe, a legnagyobb mélységet a legragyogóbb felülettel fejezi ki, a gondolat mindig szemlélet is. Igaz. De ha a görögök anyagszerűek, nem küzdenek az anyagszerűségért, a valóságban élnek, de nem gyűjtik a valóságot, gazdagok, de nem kuporgatok. A tizenkilencedik század irodalmának egyik legjellemzőbb tünete: az anyagismeret túltengése. Az írónak be kell bizonyítania, hogy pontosan ismeri Salambo lakomáján az összes mártásokat s legalább olyan alapos leltárt vett fel hőse lakószobájáról, mint a Goncourt testvérek. Goethe görögsége ezzel az új anyagismerettel fertőzött görögség; hexameteri egy dilettáns rajzoló s egy természettudós tollából folynak; emelkedett formáinak Larousse képes szótárát kell felemelniük.

De Goethe már negyven éves s most ért oda, hogy valamire végkép fel kell tennie az életét. Fiatalkori munkássága csak erőpróba volt, fényes erőpróba, sokféle, változatos, de nem az a nagy vállalkozás, amely azonossá lesz az életünkkel. Goethe nagyon sokat meg tudott csinálni és semmi sem késlelteti jobban az ember kibontakozását, mint a túlságos tanulékonyosság s a szertelen ambíció. Hazajön Olaszországból s csak most fogja kimondani a sorsdöntő szót. S már milyen beláthatatlan anyagban kell rendet teremtenie ennek a sorsdöntő szónak. Nagy időbe kerül ez s a szívós szellemi frissesség néha csodálatosan el tud rejteni egy mélyebb, korai merevséget. Goethe negyven és hatvan éves kora közt alakul ki. Legjobb műveit talán fiatalabban írta, de ekkor gyúrja meg Goethét s zárja egy keretbe a Goethe-műveket. Ez a kései férfikor nagyon megérzik a sorsdöntő vállalkozáson. Nem hiszem, hogy a világirodalomban volna vakmerőbb, lehetetlenebb, csodálatosabb kísérlet Goethe német-görög

klasszicizmusánál. Képtelen elszántság, mániákus önbizalom s példátlan világirodalmi sznobizmus kell hozzá: hegyé gyürni fel magunkat szűk környezetünkől egy idegen horizont hegyei közé. Tehetsége és helyzete megajándékozhat egy embert ilyen nagysággal, de tudatosan küzdeni érte! Képzeljünk el egy Shakespearet, aki az irodalomtörténetnek nemcsak Shakespeareja, de Sophoklese akár lenni. És sajnos Goethének ebben az időben már nagyon megosztott a figyelme s érdeklődésével ernyed a lendülete. A Hermann und Dorothea az utolsó mű, melyet Eckermann Goethéje régebbi művei közül még szívesen olvas s valóban ez az utolsó nagyobb mű, melyben a vers súlyos terhével még biztosan lebeg: a hexameter úgy emeli fel a polgári élet vaskos valóságát, hogy kilenc rövid énekben egy nemzet szellemét érezzük összegeződni s egy osztály életét átnemesedni. A későbbi művek: Wilhelm Meister, a Wahlverwandschaften, Faust már nagyon megsínylik ezt az újmódi görögséget, melyben egyre több a kegyelmes didaktika. Wilhelm Meister, aki friss wertheri hangokkal indul, belefűl az ismeretekbe, Margit világszomjas szerelmese a Faust második részében a végtelen szentenciáknak lesz fáradt vándora s Eduádról és Ottiliáról az a gyanúnk, hogy szenvedélyükkel csak a birtokrendezés problémáihoz akartak odacsábítani.

Be kell vallanom, hogy az öregedő Goethe, aki mellől Schiller már elhalt s aki mellé lassan Eckermann is odaszegődik, nekem nem rokonszenves. Weimari alkonyát alig tartom egyébnek fényesen leppezett hanyatlásnál. Ifjú korunk gyakorlata persze túléli ifjúságunkat s egy-egy lírai fellobbanásunk érintetlen maradhat aggkori szenvedélyeinktől, de a látszólagos elevenség alatt szemelláthatóan bomlik a szellem s bár a test soká ifjú, az értelem jellemző túlzásokban tárja fel lappangó hibáit. Vannak emberek, akik már fiatal korukban hízásra hajlanak, de az életmód megőrzi őket; meg kell öregedniök, hogy kidagadjon belőlük a természetük. Így tör ki az öreg Goethén is lappangó szellemi elefantiázisa. Aki sokfele érdeklődik, még lehet karcsú, ha friss a szellem anyagforgalma, Goethe azonban az érdeklődés anyagcsere-zavarában szenved, többet vesz föl, mint amennyit eléget. Pepecsel, apróz, levelez s mindezt Jupiter méltóságával. Az egész világot a bőre alá szedné s puffadtsága fölül büszke mosolylyal néz ránk. Életének az első fele úgy viszonylik öreg korához, mint Faust első része a másodikhoz. Az első költemény, a második versűjtemény.

* * *

Goethe a világirodalom legnagyobb költője, mondta dolgozatunk elején az ironikus esztéta s talán sikerült érzetnünk, mi ebben a megjegyzésben a csodálat és mi a gúny. A tizenkilencedik század megteremtette a nagy ipart, fölépítette a szaktudomány iszonyú

műhelyeit, megtömte áttekinthetetlen raktárait, ránkhozta az imperialista politikát s a művészetben is az adatgyűjtő tudós és Bismarck szemével kereste a nagyságot. Akik a korszellem változását lesik, úgy látják, hogy a mi századunk «méret-ellenes» század, legalább is a művészetben a minőség tüntet a méret ellen. Egy büszke mondat, melybe egész életerőnket összeszedtük, többet ér, mint egy terjengős mű, amely megevett egy lekszikont. El lehet gondolni, hogy ennek a minőség-kultusznak cserepednek már a képrombolói s természetes, hogy Goethe nagysága, ez a mesterségesen s mégis csak a minőség rovására keletkezett nagyság kihívja a képrombolók dühét.

De érdekes megfigyelni, hogy azok is, akik dicsérik Goethét, mit dicsérnek benne. Legtöbbnek az ember tetszik: a Goethe-művek mögött álló fölényes pogány, a Római elégiáknak nem is annyira a költője, mint inkább a hőse. Mások *úgy* beszélnek róla, mint történelmi alakról, aki már ifjan nagy kor-mozgalmak gyűjtője s kiindulópontja, Nietzsche előfutára, a tizenkilencedik század tudományos eredményeinek megsejditője s közben megfélekedeznek a műveiről. Az ízlés emberei pedig válogatnak a borzasztó anyagban s csak néhány művének kegyelmeznek meg, melyekben a goethei felfogás a legsalak-talanabb s a goethei zene a legisztább.

Azonban hol van az a költő, aki nincs benn a műveiben? Ki merné Dantét az anekdoták Dantéjáért odaadni? Az írók kultúrtörténeti dicsőségéről sincs túlnagy véleményünk. Halott írók temetője a kultúrtörténetem s a merész csonttani feltevések és Darwin rendszere közt nem merném lekicsinyelni a távolságot. Azoknak, akik Goethe java-lírájára, az Iphigéniára, Faust legszebb részleteire hivatkoznak: igazuk van; Goethe azonban nem csak ennyi. Goethe: a Gundolf Goethéje; a teljes goethei mű. S munkásságának az egésze, egy hosszú élet Évszakai együtt egy keretben: ez az ami körül ízlés és ítélet tisztázó tusáját megvívhatja. Goethe egy nagy vállalkozás s ezt a vállalkozást egészében kell megítélni s nem részleteiben. Hogy milyen nagy erők és milyen nagy szerencse fogtak össze ebben a vállalkozásban: köztudomású. Olyan sikeres volt-e ez a vállalkozás, mint sokan hiszik s a költő életének a körvonalai mutatják? Mi megelőgszünk vele, hogy felhívjuk a figyelmet e nagyság problematikusságára. Goethe vagy a nagyság határai, mondtuk s talán sikerült jellemeznünk azt a fajta nagyságot, mely annál kétesebb, minél nagyobb területet száll meg.

Németh László.